

BUXORODA ADABIY HARAKATCHILIK TARIXIGA BIR NAZAR

Amonkeldi Axmadov

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent.

+99899-759-12-12. //amon.axmatov@mail.ru

Intizora Axmatova

BuxDU o'qituvchi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15082672>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Buxoroda ilk o'rta asrlardan hozirgi kungacha bo'lgan adabiy jarayonlar haqida qisqacha tahlil berilgan. Maqolada adabiy harakatchilik tarixi, xronologik tartibda, turli sulolalar davri kesimida taqdim etilgan. Adabiy muhitning rivojlanishi va unda ijod qilgan eng mashhur adiblardan ba'zilarining nomlari keltirilgan. Maqolada adabiy jarayonlarning Buxoro shahrining madaniy va ilmiy hayotidagi ahamiyati, shuningdek, ularning zamon va joyga ta'siri ham ko'rib chiqiladi. Ushbu ish, Buxoro adabiyotining tarixini o'rganish borasidagi dastlabki ilmiy tadqiqotlardan biri sifatida muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Buxoro tarixi, adabiy harakatchilik, adabiy muhit, Abdulloh Rudakiy, Abu Ali Ibn Sino, Ubaydiy (Ubaydullaxon), Turdi Farog'iy, somoniylar, saljuqiylar, temuriylar, shayboniylar, Buxoro xonligi, Abdurauf Fitrat, Amonkeldi Axmadov.

ОБЗОР ИСТОРИИ ЛИТЕРАТУРНОГО ДВИЖЕНИЯ В БУХАРЕ

Аннотация. В данной статье представлен краткий анализ литературных процессов в Бухаре с раннего средневековья до наших дней. В статье история литературного движения изложена в хронологическом порядке, в разрезе периодов правления различных династий. Описано развитие литературной среды и упомянуты имена некоторых из самых известных писателей, творивших в ней. В статье рассматривается значение литературных процессов в культурной и научной жизни Бухары, а также их влияние на эпоху и регион. Данная работа имеет важное значение как одно из первых научных исследований по изучению истории бухарской литературы.

Ключевые слова: История Бухары, литературное движение, литературная среда, Абдуллах Рудаки, Абу Али ибн Сина, Ubaydi (Ubaydullaخان), Турди Фароги, Саманиды, Сельджукиды, Тимуриды, Шейбаниды, Бухарское ханство, Абдурауф Фитрат, Амонкельди Ахмадов.

A LOOK AT THE HISTORY OF THE LITERARY MOVEMENT IN BUKHARA

Abstract. *This article provides a concise analysis of the literary processes in Bukhara from the early Middle Ages to the present day. The history of literary movements is presented in chronological order, categorized by the periods of various dynasties. It outlines the development of the literary environment and mentions some of the most renowned writers who contributed to it. The article examines the significance of literary processes in the cultural and intellectual life of Bukhara, as well as their impact on time and place. This work holds considerable importance as one of the pioneering scientific studies on the history of Bukharan literature.*

Keywords: *History of Bukhara, literary movement, literary environment, Abdullah Rudaki, Abu Ali Ibn Sina, Ubaydi (Ubaydullakhan), Turdi Faroghi, Samanids, Seljuks, Timurids, Shaybanids, Bukhara Khanate, Abdurauf Fitrat, Amonkeldi Akhmadov.*

Kirish. Buxoro adabiy harakatchiligi, Markaziy Osiyoning eng qadimiy va boy madaniyatiga ega hududlaridan biri sifatida, uzoq va xilma-xil tarixga ega. Buxoro shahrining adabiy merosi nafaqat uning tarixiy ahamiyati bilan, balki shu davrlarning madaniy, ilmiy va badiiy hayoti bilan ham chuqur bog'liqdir. Tarixan, Buxoro — Sharqning madaniy va ilmiy markazlaridan biri bo'lib, unda ko'plab asrlar davomida ijodkorlar faoliyat yuritgan. Buxoro shahridagi adabiy harakat, nafaqat o'zining o'ziga xos xususiyatlari bilan, balki butun Markaziy Osiyo madaniyatining shakllanishida muhim rol o'ynagan. Buxoro ijodkorlarining hayoti va ijodini o'rganish, zamonaviy adabiy muhit tarixining ko'plab qorong'u sahifalarini oydinlashtirishga yordam beradi. Bu ijodkorlar nafaqat o'z zamonasining ajoyib san'atkorlari bo'lib, balki o'sha davrning ilmiy va madaniy jihatlarini ham o'z asarlari orqali aks ettirganlar.

Shuningdek, Buxoro adabiy jarayonlarining rivojlanishi, vaqt o'tgan sari sustlashmagan, aksincha, har bir davrda yangi bosqichlarga o'tib, o'zgarib turgan. Shu sababli, Buxoro adabiyotining rivojlanishini faqat uning keng tarqalgan asarlarida emas, balki ijodkorlar tomonidan amalga oshirilgan ilmiy va madaniy islohotlarda ham ko'rish mumkin.

Buxoro adabiyotining tarixiy rivojlanish jarayoni, uning madaniy va ilmiy hayotini chuqurroq anglash imkonini beradi. Buxoro adabiy harakati har bir yangi asrda yangi imkoniyatlar yaratgan va adabiy jarayonning doimiy, uzluksiz rivojlanishiga oid dalillarni taqdim etgan. Ayniqsa, Buxoroda ijod qilgan mashhur adiblar, o'z asarlari orqali nafaqat o'sha davrning adabiy muhitini, balki butun Markaziy Osiyo madaniyatining taraqqiyotini shakllantirishda katta hissa qo'shganlar.

Shuning uchun, Buxoroda ijod qilgan adiblarning ilmiy, badiiy va madaniy merosini o'rganish, faqat adabiy jarayonlarni tushunishda emas, balki Sharq va G'arb o'rtasidagi madaniy aloqalar, ilmiy an'analar va badiiy yutuqlarni tahlil qilishda ham katta ahamiyatga ega.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar. Maqola, Buxoro adabiyotining tarixini, uning shakllanishi va rivojlanishining turli bosqichlarini yoritishga qaratilgan bo'lib, maqsad aniq va o'rganish uchun qulay shaklda ifodalangan. Matnning uslubi ilmiy, xolis va objektiv bo'lib, ma'lumotlarning tizimli ravishda taqdim etilishiga asoslangan. Matnda davrlar bo'yicha adabiy o'zgarishlar, ijtimoiy-siyosiy sharoitlarning ta'siri, va o'sha davrda yaratilgan adabiy asarlarning mazmuni yoritilgan.

Leksika va uslub: Maqolada ishlatilgan leksika ilmiy va tushunarli bo'lib, o'quvchi uchun murakkab tushunchalar va adabiy jarayonlar haqida aniq tasavvur hosil qilish imkonini beradi. "Shakllanish", "rivojlanish", "ijtimoiy va siyosiy sharoitlar" kabi so'zlar ilmiy maqolalarda keng qo'llaniladi, bu esa matnni ilmiy darajada yanada mustahkamlaydi.

Matnning strukturasi: Maqolada ma'umotlar mantiqiy ravishda keltirilgan. Buxoro adabiy muhitining tarixini bosqichma-bosqich yoritish o'quvchiga murakkab jarayonlarni tushunishga yordam beradi. Har bir davr alohida tahlil qilinadi, bu esa maqolani o'qishda qiyinchilik tug'dirmaydi. Har bir davrning o'ziga xos xususiyatlari, o'zgarishlar va yangi adabiy oqimlar o'rganiladi.

O'quvchi bilan aloqa: Maqola o'quvchini o'ziga jalb qiladi, chunki unda nafaqat tarixiy faktlar, balki adabiy jarayonlarning muhim fazalari ham yoritilgan. Shu tarzda, maqola o'quvchini har bir davrning o'ziga xos madaniy va adabiy o'zgarishlari haqida fikr yuritishga undaydi.

Badiiy obrazlar: Maqolada aniq badiiy tasvirlar va obrazlar ishlatilmagan, chunki matn ilmiy va tahliliy xarakterga ega. Lekin, "adabiyotning mazmuni" va "adabiy oqimlar" kabi umumiy iboralar orqali ma'lum obrazlar taqdim etilgan, bu esa o'quvchiga har bir davrning mohiyatini anglash imkonini beradi.

Natijalar va ularning tahlili. Buxoro ilmiy va adabiy markaz sifatida Buxoro qadimdan, ayniqsa, Islomning oltin asri, Rossiya imperiyasi va Sovet Ittifoqi davrlarida ilmiy va adabiy faoliyat markazi bo'lib kelgan. Shahar o'zining boy madaniy va ilmiy merosi bilan ajralib turib, turli siyosiy va madaniy ta'sirlar ostida rivojlanib, o'z adabiy muhitini shakllantirgan. Buxoro, shubhasiz, o'zining ilmiy va madaniy ahamiyati bilan o'rta asrlarda alohida e'tiborga sazovor bo'ldi. Shahar tarixiy, ilmiy va adabiy merosi nafaqat o'z davrida, balki keyingi asrlarda ham insoniyatning madaniy merosiga katta hissa qo'shgan.

Islom istilosiga qadar Buxoro, sugʻdiy va forsiy madaniyat doirasida muhim markazlardan biri boʻlgan. Shahar keng fors dunyosining bir qismi boʻlib, bu yerda adabiyot, ayniqsa sheʼriyat va tarixiy yozuvlar juda katta ahamiyatga ega edi. Buxoro sheʼriyatining rivoji, ayniqsa fors tilida yozilgan asarlarning tarqalishi bilan bogʻliq boʻlib, bu davrda ilm-fan va madaniyatning asosiy yoʻnalishlari rivojlanib bordi. Biroq, Buxoro adabiy muhitining haqiqiy ravnaqi islom dini kirib kelganidan soʻng boshlandi. Islom taʼlimotining kirib kelishi bilan Buxoro ilm-fan, diniy va ilmiy adabiyot markaziga aylanib, oʻzining haqiqiy salohiyatini namoyon qila boshladi.

Milodiy 709-yilda arablar Buxoroni zabt etgach, shahar islom dunyosining muhim shaharlaridan biriga aylandi. Bu davrda Buxoro, nafaqat diniy markaz sifatida, balki ilmiy va badiiy faoliyatning markazi sifatida ham tanildi. VIII-IX asrlarda Buxoro Abbosiylar xalifaligining asosiy shaharlaridan biriga aylandi. Buxoroda islom adabiyoti, ilm-fani, sheʼriyati va falsafasi keng rivojlanib, bu yerda koʻplab olimlar, ilohiyotchilar va shoirlar istiqomat qildi.

Arab va fors tillarining adabiyotdagi taʼsiri Buxoro adabiy muhitini shakllantirishda katta rol oʻynadi.

Ilk islom davrida (VIII-XIII asrlar) Buxoro islom ilm-fani, sheʼriyati va adabiyotining muhim markaziga aylandi. Bu davrda shahar, Markaziy Osiyo boʻylab gullab-yashnagan fors adabiy anʼanasining markazi boʻldi. Buxoro, oʻzining ilmiy va madaniy yutuqlari bilan faqatgina islom dunyosida emas, balki butun Sharq madaniyatida oʻz izini qoldirdi. Bu yerda oʻz asarlarida islomiyat va fors madaniyatining yuksak yutuqlarini oʻzida mujassam etgan mutafakkirlar, faylasuflar va shoirlar faoliyat koʻrsatdi.

Abu Tohir Xotuniy (X asr oxiri va XI asrning birinchi yarmi) tomonidan yozilgan «Manoqib ush-shuaro» («Shoirlarning yaxshi sifatлари») va Nuriddin Muhammad Avfining (1172–1233) «Lubob ul-albob» («Qalblar qalbi») kabi tazkiralar, Buxoro adabiy merosini oʻrganish uchun juda muhim manbalar hisoblanadi. Ushbu asarlarda tohiriylar (821-873), somoniylar (819-1005), safforiylar (867-yildan boshlab), iligxonlar (1041-1178) va saljuqiylar (1038–1157) davrida yashagan shoirlar haqida qisqacha maʼlumotlar keltirilgan. Bu asarlar Buxoro adabiyoti va ilm-fanining rivojlanishi, uning vaqt oʻtgan sari qanday oʻzgarib borganligini yoritishda muhim ahamiyatga ega.

Buxoro, oʻzining tarixiy va madaniy ahamiyati bilan, ilm-fan va adabiyot sohasidagi ulkan yutuqlarni keltirib chiqargan va bu yutuqlarni oʻz davrida va undan keyin ham butun dunyoga tarqatgan. Buxoro adabiyati, oʻzining boy madaniy merosi bilan, bugungi kunda ham ilm-fan, badiiy va madaniy sohalarida muhim tadqiqot mavzusidir.

Xulosa: Buxoro adabiy muhitining tarixi qadimgi davrlarga borib taqalsa-da, uning shakllanishi va rivojlanishining eng muhim bosqichlari VIII asrdan boshlanadi. Bu davrda Buxoro islom ilm-fanining, she'riyatining va adabiyotining markaziga aylanib, o'ziga xos adabiy muhitni shakllantirishning boshlanishi sifatida tarixga kirgan. Buxoro o'zining boy madaniy va ilmiy merosi bilan tanilgan va o'zining adabiy jarayonlarida o'zgaras ravishda yangi bosqichlarga o'tgan. Bu davrda nafaqat Buxoro, balki butun Markaziy Osiyo ilm-fan, adabiyot va madaniyatining rivojlanishida markaziy o'rin tutdi.

Buxoro adabiy muhitining shakllanishi, mahalliy an'analar va tashqi ta'sirlarning boy o'zaro aloqasi natijasida amalga oshgan. Fors adabiyoti markazi sifatida shakllangan ilk davrlardan boshlab, bu yerda tasavvuf she'riyatining o'ziga xos rivojlanishi, jadidchilik harakatining islohotlari va sovet davrida yuzaga kelgan adabiy yo'nalishlar adabiy muhitning diversifikatsiyasiga sabab bo'ldi. Shunday qilib, Buxoro har doim o'zining madaniy va ilmiy ahamiyatini saqlab qolgan. Buxoro adabiyotining rivojlanishida ko'plab mashhur shoirlar, mutafakkirlar va ilm-fan arboblari muhim rol o'ynagan, ular o'z asarlari orqali nafaqat o'z zamonining, balki butun Sharq va G'arb madaniyatlariga ta'sir ko'rsatganlar.

REFERENCES

1. Akhmatov A. History of Bukhara literary environment in sources. Texas Journal of Philology, Culture and History. <https://zienjournals.com/index.php/tjpch>. 35-37.
2. Akhmatov A. Press and literary environment. Western European Journal of Linguistics and Education. Volume 2, Issue 7, July, 2024. <https://westerneuropenstudies.com/index.php/2/article/view/1287>.
3. Axmatov A. Buxoro adabiy muhiti tarixiga chizgilar (XX asr boshlari Til va adabiyot. Ilmiy-metodik elektron jurnal. – Toshkent. 2024-yil 4-son. – B.7-9.
4. Axmatov A. (Akhmatov A) XX asr 50-70 yillarida Buxoro adabiy muhiti tarixi. Oriental renaissance: innovative, educational, natural and social sciences scientific journal. Volume 2, Impact Factor:5.947 ASI Factor = 1.7. April 2022. – B.399-403.
5. Axmatov A. O'zbekiston SSSR yozuvchilar uyushmasining Mustaqillik arafasidagi faoliyati (Buxoro bo'limi misolida). Pedagogik akmeologiya. (1)2024. – B.7-10.
6. Ахматов А. Ёзувчилар уюшмаси Бухоро бўлимининг ташкил қилиниши ва дастлабки фаолияти. Таълим ва инновацион тадқиқотлар (2021 йил №5). – Б.29.